

חינוך לערכים - חינוך לאמירת "שלום"

חכמינו ז"ל, שנקראו "אבות", לימדונו במשנה מסכת אבות ערכי מוסר.

בפרק ד' משנה יט' מובא: "דבי מתיא בן חרש אומר: 'הוי מקדים בשלום כל אדם'". דהיינו, גם אם מצד הנימוס מספיק להשיב שלום לאדם המברך בשלום, ישתדל האדם לתת שלום - תחילה. מלמדנו בכך ר' מתיא, שבדרך זו מתרבה השלום, האהבה והרעות ובסופו של תהליך יקדים כל אדם "שלום" לכל אדם.

במדינת ישראל, ראשית צמיחת גאולתנו, מהווה השפה העברית מכנה משותף רחב, ואולי יחיד, לכל חלקי העם. השימוש במילה "שלום" כברכה, הוא חלק ממסורת ארוכה, אשר על יסודותיה של מסורת זו אנו בונים את עתידנו המשותף בארץ ישראל ובמדינת ישראל המתחדשת. השימוש במושגים זרים בשפת היום-יום תוך נטישתם של מושגים מסורתיים, כגון אמירת המילה "BAY" (ביי), במקום המילה "שלום", הוא דוגמא לשימוש במילה, אשר אין מאחוריה כל משמעות אלא שימוש במושג שאול משפה אחרת, לעומת המילה "שלום", אשר על משמעותה נעמוד בהמשך המאמר. השימוש במילה "BAY" מגמד את משמעות השפה בכלל והמילה "שלום" בפרט וחובה עלינו כמחנכים, לשרש את הלעז מלשוננו ולהשריש את שפתינו העתיקה עם משמעויותיה המסורתיות, על ידי החדרת תודעת השפה בכלל והשימוש במילה "שלום" בפרט, בהיותה מילה נפוצה בשפתינו.

במאמר זה לא נאיר את צד השלום במשמעותו הניגודית למלחמה ולמחלוקת, אלא את ערך המילה "שלום" ומשמעויותיה, על מנת

להבין כי מאחורי המילה "שלום" משמעות רוחנית עמוקה ומשמעות ערכית וחינוכית.

אמירת שלום

הגמרא במסכת ברכות אומרת¹: 'כל הנותן שלום לחברו קודם שיתפלל כאילו עשאו במה'. מסביר הרב צבי יהודה קוק זצ"ל², שבאמירת שלום אפשריות שתי כוונות: האחת, הבעת אחדות בין כל בני האדם, מתוך צפיה להופעת השלמות האלוקית על כולם. זו ברכת שלום לכל אדם בעולם. השניה, התחברות בין אנשים יחידים לתועלת חברתית הדדית. זהו ביטוי לקשר אנושי הדדי. איזו ברכה גדולה יותר? זו הכללית, המיועדת לכל אדם בעולם? או זו, המכוונת לחברים ואוהבים? מדבריו לומדים, שבתפילת שמונה עשרה כלולה בקשת שלום ושלמות בשביל כל ישראל וכל העולם: 'כי אתה הוא מלך אדון על כל השלום', וזהו סיומה של תפילה, המגלה את רצון ה' בברכת הופעתו על הכל. לעומת זאת, בנין הבמה לקורבן, הוא אמצעי להתקרבות אל ה' באופן אישי, על כן אין מקריבין קרבנות ציבור בבמה³. מסביר הרב את הגמרא הנ"ל, שהנותן שלום לחברו קודם שיתפלל, מראה שהשלום האישי, הפרטי, חשוב בעיניו מהשלום הכללי, הנובע מבקשת הופעת ה' על הכל. על כן מדמה אותו הגמרא לבונה במה. מכאן ניתן להבין את מלכי יהודה שחטאו בעשיית הבמות, שראו את הקשר לה' כענין אישי ולא כענין ציבורי לאומי.

הגמרא מביאה שם את דין המשנה, לגבי מי שפגשו אדם כשהוא קורא קריאת שמע: 'בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב" ופרושו, אם שאל אדם בשלומו והוא עומד בין פרשה לפרשה, צריך להשיב לו שלום⁴. אלא שצריך להבין, אילו ברכות שלום הם ענין אישי ומדוע

1. ברכות דף יד' ע"א א'.

2. במאמר "שלום", הודפס ב"לנתיבות ישראל" חלק ב'.

3. מגילה דף ט' עמוד א'.

4. שו"ע או"ח סימן פ"ו סעיף א'.

התירו חכמים להפסיק באמצע קריאת שמע? אם המשכים לפתח חברו לפני התפילה מבליט את ענינו האישי, מה נאמר על המפסיק בקריאת שמע?⁵

אי השבת שלום - גזילה

הגמרא במסכת ברכות דף ו' עמ' ב' עוסקת בחיוב אמירת שלום:

ואמר ר' חלבו אמר רב הונא, כל שידע בחברו שהוא רגיל ליתן לו שלום, יקדים לו שלום שנאמר⁶: 'בקש שלום ורדפהו' ואם נתן לו ולא החזיר, נקרא "גולן" שנאמר⁷: 'זאתם בערתם הכרם, גזלתם העני בבתיכם'.

כאן בולטת חומרת ההתעלמות מאמירת שלום. מהתייחסות חמורה זו אנו למדים, שהשבת שלום היא דבר חשוב במיוחד ואפשר שהוא גם המפתח להבנת חובת ההפסקה בקריאת שמע. מדוע מדמה הגמרא את אי אמירת שלום לגזילה? כיצד למדו חז"ל מהפסוק בישעיהו, שהוא רומז להתעלמות משלום? רשיי במקום⁸ עונה על כך. באיסור גזל אין הבדל בין עשיר לעני, זה חזק אסורים. מדוע אם כן מזכיר הנביא דווקא את גזילת העני? תשובתו, שלא על ממון מדובר, אלא על גזל הנפש. לעני אין ממון שיגזלו ממנו, אבל אפשר לגזול את נפשו. מהי גזילת הנפש? התעלמות משאילת שלום!

פגיעה אנושית ונפשית באדם המצפה מחברו ליחס זהה לזה שהעניק לו, היא בלי ספק פגיעה קשה. אולם די בהגדרה של פגיעה או צער; מדוע הגדירו זאת דווקא גזילה? האם נטל ממנו משהו בגלוי? מכאן ניתן ללמוד, שהנותן שלום לחברו, מעניק לו יחס נפשי, חלק

5. עיין במשנה, ברכות פרק ב' א' בענין חשיבותה של שאילת שלום המשתקפת בהפסקות המותרות לשם כך בקריאת שמע וברכותיה.

6. תהילים ל"ב.

7. ישעיהו ג'.

8. ד"ה גזלת העני, שם.

חינך לערכים - חינך לאמירת "שלום"

של נפשו. אם לא ייענה, לא רק שיפגע מכך שפתח את נפשו לחברו והלה מסרב לענות לו, אלא שנטל את ברכתו, דהיינו קיבל יחס נפשי ולא החזירו ועל כן הוא גחל את חברו. מכאן מבינים את חומרת החיוב שבהשבת שלום.

שאלת שלום בשם ה'

המשנה בסוף ברכות דף נד' עמ' א' אומרת:

התקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם שנאמר: 'זהנה בעון בא מבית לחם ויאמר לקדצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברככך ה' ואומר ה' עמך גבור החיל'.

נשאלת השאלה: מדוע היה צורך בתקנה מיוחדת? מסביר רש"י: ז'לא אמרינן מזלזל הוא בכבודו של מקום בשביל כבוד הבריות, להוציא שם שמים עליו". כלומר, היינו עלולים לחשוב, שאין להזכיר שמו של הקב"ה רק על מנת להרבות בקשר בין הבריות, שזהו ענין אנושי פשוט ואינו דווקא ענין רוחני. אולם, מבעוז ומגדעון למדנו, שמותר הדבר, שכך רצונו של הקב"ה, שירבה השלום בין הבריות. אך מדוע צריך היה להמתין לתקופת עזרא, כדברי רש"י, הלוא כך צריכים היו לנהוג מימים קדמונים? מסביר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל⁹, שסיבת התקנה היא, לחנך להשקפה, שהשלום בין הבריות הוא ענין רוחני ולא רק אנושי, שיושפעו כל הבריות מכבוד ה' וע"י כך יתאחדו למטרה אחת - "ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם". ממילא יהיה אז שלום אמת בין כל הבריות, כיון שרק ענין רוחני המקיף את הבריות יכול להביא שלום בין כולם. אם כן, אמירת שלום בשם ה' מבטאת את הערך הרוחני של שלום שבין הבריות.

האם גם אמירת שלום סתמית מבטאת זאת?

9. שם ד"ה "שיהא אדם".

10. מאמר "שלום" - שמו של הקב"ה, הני"ל.

רש"י¹¹ מדגיש, שתקנת חכמים, לשאול שלום בשם היתה לשאול בשם ה' ממש כגון: "שים ה' עליך שלום". אבל, לפי הרמב"ם¹², התקנה לא היתה להשתמש בשם ה' עצמו, אלא במילה "שלום", שזהו אחד מכינוייו של הקב"ה. זאת על פי דברי הגמרא¹³: "אמר רב המנונא משמיה דעולא, אסור לאדם שיתן שלום לחברו בבית מרחץ משום שנאמר: זיקרא לו ה' שלום". על פי הגמרא, גדעון קרא למזבח שבנה: "ה' שלום". אם כן, לדברי הרמב"ם גם אמירת "שלום" כשלעצמה מבטאת את הערך האלוקי של השלום שבין הבריות.

אמירת שלום לנוכרים

הרבה תקנות תיקנו חז"ל "מפני דרכי שלום", בין איש לאישתו ובין אדם לחברו¹⁴ והוסיפו והתקינו תקנות, כדי לחזק את השלום בעולם כולו, אף בין ישראל לגויים.

בגמרא במסכת גיטין¹⁵, בדבר אמירת שלום לגוי מובא: "ישואלין בשלומן מפני דרכי שלום". מסביר רש"י: "זאף על פי שמטיל על הנוכרי שם שמים, ששלום שמו של הקב"ה". מאידך, אומרת שם הגמרא: "אמר רב דימי בר שישנא, אין כופלין שלום לעובד כוכבים". רש"י מסביר: "דהא דנותנין שלום לעובדי כוכבים מפני דרכי שלום הוא דשרי ומשום דרכי שלום, בחדא זימנא סגי". אם כן, אמירת שלום בכפל לשון, מבליטה במיוחד את הערך האלוקי של שלום. אין היא אמירה סתמית, אלא ענין המורה על אחדות כל הבריות לתפקידים המשותף "לעשות רצונך בלבב שלם". יש פגם בשיתופם של גויים

11. במסכת מכות דף כ"ג ע"ב.

12. בפרוש המשניות בסוף מסכת ברכות.

13. בשבת י" ע"ב.

14. ראה גיטין נ"ט ב'.

15. גיטין ס"א ע"א, ס"ב ע"א.

חינוך לערכים - חינוך לאמירת "שלום"

עובדי עבודה זרה המתכחשים לענין זה ופועלים בניגוד לו, על כן
ביחדא זימנא סגיי¹⁶.

האבל אינו שרוי בשלום

משמעותה הרוחנית של המילה "שלום" משפיעה גם על העיתוי
אשר בו מותר להשתמש במילה זו וכפי שאנו לא מזכירים שם שמים
לבטלה או במקום שאינו נקי, כך אמירת שלום - לא רצוי שתאמר
בעיתות צרה.

הגמרא במסכת מועד קטן¹⁷ אומרת: "אמר רב אידי בר אבין, הוא
(האבל) שואל בשלום אחרים, שאחרים שרויים בשלום, אחרים אין
שואלין בשלומו, שהוא אינו שרוי בשלום".

כאן יש מצב של הסתר פנים ואין השכינה שרויה עם האבל. לברכו
לשלום בעת כזאת זה לעג לרש. דיוק נוסף אנו למדים מכאן: אמירת
"שלום" מתיחסת למצבו של הזולת ולא למברך. אפשר לאמר שזה
במובן של שאלה: "האם שלום אצלך?" וזו נקראת שאלת שלום,
ואפשר לאמר שזה במובן של ברכת שלום: "ישם ה' לך שלום".

בשני המובנים הללו זה לעג לרש כלפי האבל, אבל האבל עצמו
רשאי לשאול ולברך אחרים. למרות שבצער האבלות יש הסתר פנים,
מחמת הסתלקות המת. אצל חולה מצינו דבר הפוך. אומרת על כך
הגמרא במסכת שבת¹⁸: "הנכנס לבקר את החולה, לא ישב לא על גבי
מיטה ולא על גבי כסא, אלא מתעטף ויושב לפניו מפני ששכינה
למעלה מראשותיו של חולה, שנאמר: 'ה' יסעדנו על ערש דוו'".
הקב"ה קרוב אליו. וכן כתוב בדברים¹⁹: "ובקשתם משם את ה' אלוֹקֵיךָ
ומצאת, כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך. בצר לך, ומצאוך כל

16. ראה גם נבא מצינעא לי ב'.

17. מועד קטן כ"א ע"ב.

18. שבת, י"ב ע"ב.

19. דברים, פרק ד', כ"ט-ל'.

הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו'. בזמן צרתם של ישראל, הקב"ה ממציא עצמו אליהם. אבל, לאחר שנפטר אדם אין לדבר חזרה ותקון והרי הסתר פנים יש כאן.

השלום נובע מאחדות כללית

על פי דברי הגמרא בענין אבל, נראה ששאלת שלום מתייחסת בשאלה או בברכה למצבו של הזולת. אולם מן הגמרא בברכות הנ"ל על הגוזל את חברו כשנמנע מלהשיב לברכתו, מסתבר להיפך, ששאלת שלום היא הבעת ברכה, הנובעת מנפשו של המברך ובאה לבטא את תחושותיו והרגשותיו כלפי זולתו. אולם, נראה כי לא סתירה יש כאן אלא השלמה. כך ניתן ללמוד מדברי המהר"ל בנתיבות עולם²⁰: "וכאשר אין שלום הכל חסר ולכן צריך לרדוף אחר השלום שהוא משלים הכל ואם יודע בחברו שיתן לו שלום, צריך הוא שיקדים לו שלום, שאם לא כן לא היה עושה השלום ברדיפה". אם כך, ראוי שאדם ירדוף אחר השלום, "בקש שלום ורדפהו", כיון שעל ידי כך משיג הוא עצמו את השלמות. לא בשביל חברו. לא רק מתוך תשומת לב מיוחדת והתחשבות בזולת, אלא אדם בשביל עצמו צריך לרדוף אחר אמירת שלום והקדמת שלום לחברו. מה מקבל המברך? למה הוא זקוק? נמשיך לעיין בדברי המהר"ל: "כי השלום על ידו הכל אחד, כאשר יש שלום ביניהם וכאשר נותן לו שלום ולא החזיר לו שיהיה על ידי זה הכל אחד, הרי דבר זה גזילה היא, שהרי נתן לו שלום ועל ידי השלום נעשה אחד".

אמירת השלום אינה רק דבר מילולי, גם לא רק הבעה נפשית, אם כי היא בוודאי כוללת גם את הרבדים הללו. אמירת שלום מביאה את האדם לשלמות רוחנית ע"י אחדות. ההכרזה על המטרה המשותפת של גילוי שם ה' בשלמות, היא המאחדת את בני האדם באחת. לא אחדות שיטחית וחיצונית. אחדות אמיתית שרק בה נמצאת המטרה

20. נתיב השלום פ"ב.

המשותפת באמת לכולם. הרי כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו, וכך אמר על זה הרב וצ"ל²¹: "האחדות למטרה של אהבת כל יחיד לעצמו, היא אחדות מקרית ויסודה היא אהבת הפרט העצמית, אין סופה להתקיים, כי אין לה מרכז אמיתי ואף על פי שלכאורה מתגדלת האחדות, אבל לסוף כל יחיד יחפוץ למשוך לעצמו רוב הנאה ותצא כאש שינאה ומלחמת אחים".

שותפות על בסיס מקרי או ענין פרטי אינה אהבה לשם שמים ואין סופה להתקיים, כל צד מחפש לבסוף את טובת עצמו. רק שאיפה אמיתית ורוחנית המקיפה את טובת כולם, יכולה לאחד את בני האדם באחדות אמיתית שלימה. אמירת השלום היא שאלה או ברכה לזולת על השותפות שלו לשלום. זו שאלה על מצבו הנוכחי או העתיד המאפשר לו להיות שותף איתו. אין דרכו של אדם לבוא ולהכריז על עצמו: "ה' עימי אני מברך אותך שיהיה גם עמך". אמירת שלום היא "ה' עמך" וכוננת ברכה זו לומר "גם אני שותף עמך". על כן, בעיקר מכוונת היא למצבו של הזולת, אבל מבטאת היא גם את רצון המברך להשתתף עמו. אם כן, זו הנתינה הנפשית, הרוחנית. היא אמירת שלום בציפיה שתבוא ברכה מהזולת, שתברך את המברך שיהיה ה' גם עמו. אם אין חברו מחזיר לו שלום, גזל ממנו את הנתינה הנפשית שאינו מחזיר לו ברכה.

האם משמעות חודרת זו מתחשבת עם כוונת האדם הפשוט באומרו "שלום" או "מה שלומך"? בוודאי! אמת שלא כל אחד מתכוון לה במלוא מובנה העמוק, אבל כוללת היא את הכוונה הפשוטה. כאשר שואלים "מה שלומך"? מתכוונים: "הכל בסדר"? אתה בריא בגופך, בנפשך וכו'. הכל בהתאם לנסיבות. בעצם, מתוך הידיעה שההשגחה מנהלת את חיי האדם, שואל אני האם השכינה מלווה אותך בטוב, בברכה, או שמא ישנה מועקה או צרה חלילה הדורשת שותפות ועזרה. מכאן שגם הכוונה הפשוטה של האדם קשורה וכלולה היא בשאלה "ה'

---

21. עין איזה ברכות פ"ב אות כ"א.

עימך? זו שלמות האדם. האדם לבדו לא יכול לזכות בשכינה, אלא רק בחיבור כל ישראל יחד, כמו שנאמר בפרשת וארא²²: "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם". שהם היו יחידים ולא ציבור ולא התגלתה האלוקות בגילוי שם ה' אלא בציבור²³, כיוון שכך, רק על ידי החיבור ההדדי, על ידי ההכרה שיחד אנו יכולים לקרוא את גילוי השכינה, אנו משיגים את אחדותינו.

כאשר כל ישראל נימנים וניפקדים כל אחד לפי שמו, נשלם הענין האלוקי בכולם יחד להשראת השכינה. על כן, כדברי המהר"ל, צריכים אנו לרדוף אחר השלום. האבל, אם כן, אינו יכול להשתתף בעצמו, שהוא נמצא בהסתר פנים. וכך אנו מוצאים במדרש²⁴: "כל ז' ימים חרב שלופה ועד ל' יום היא מתרפה ואינה חוזרת לנדנה עד י"ב חודש". על כן אין לברך את האבל בשלום.

רדיפת השלום

ברכה עמוקה זו של שלום, אינה באה מתוך הבעה חברתית פשוטה של ידידות בלבד. מקורה בעומק הנפש שממנו נובע ה"שלום". מתוך בקשת הנפש להופעת השלום, להופעת השלמות הגדולה המקיפה את הכל. מתוך כך, יכול אדם להרגיש קירבה גדולה לזולתו. לא רק מצד הקשר האישי הקיים ביניהם, אלא למעלה מזה, מצד הקשר של אהבת כל הבריות. מצד הקשר של כל היצורים לגלוי כבוד ה'. זו נקודה פנימית המונחת בנפשו של כל אדם ובמיוחד של כל יהודי. על כן, בבקשת השלום האלוקי חותר האדם לשלמותו. בבטאו את הקשר שלו לחברו, הוא משלים גם את עצמו. כאן מתחברים דברי המהר"ל, על אחדות הנפש באמירת ה"שלום" לחברו, לדברי הרב וצ"ל, על השלום האלוקי המקיף את כל היצורים.

22. שמות ו' ג'.

23. כוזרי אי מ"ז.

24. בראשית רבה ק'.

מאמר הגמרא בברכות²⁵: "כל שיודע בחברו שרגיל ליתן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר: 'בקש שלום ורדפהו'", בא ללמד על חובה מיוחדת של רדיפת השלום, כדברי המהר"ל בין נפשות קרובות. עליהן מוטלת חובה מיוחדת להיות קרובים ושותפים זה לזה, להרבות אחדות וקירבה נפשית ולהגדיל בכך את שמחת השכינה. כך אומרים חז"ל²⁶: "כשישראל שווין בעצה אחת מלמטה, שמו הגדול משתבח למעלה ולכן עשויין אגודה אחת". את הדרוג בחובה זו של רדיפת שלום, מגדיר הרב ומדייק²⁷: "אם פוגע בחבר, מידת חכמים היא, להקדים שלום לכל אדם (גם לגוי), אבל אין חובה שימצא לו כדי להקדים שלום... אבל ביודע בחברו שרגיל ליתן לו שלום, ישתדל למצוא אותו, באופן שיקדים לו שלום". לפי דבריו יש ענין להשתדל למצוא את חברו כדי להקדים לו שלום. המקור לדברי הגמרא הללו הוא הפסוק: "בקש שלום ורדפהו". לא מדובר כאן על עזרה הדדית, לא על שיחת תלמידי חכמים, גם לא על לימוד בחברותא. עוסקים אנו רק באמירת שלום בין שני אנשים. כמה החשיבו חכמים אמירת שלום זו. במילה אחת או במילים ספורות תלו חכמים דברים כהתענינות בזולת, הענקה נפשית, קבלה ונתינה הדדית, העמקת הקשר ההדדי, מתוך אמונה גדולה בתפקידים המשותף של כל בני האדם, מתוך התעלות של אהבה חברתית, נפשית ורוחנית לכל אדם ולנפשות קרובות במיוחד. דומה שיש לנו מה ללמוד מענין זה לכל צורת הדיבור ההדדית, היחס, הכבוד והקשר שבינינו.

25. ברכות ו' עמ"ב.

26. ילקוט שמעוני, עמוס, רמז תתקנ"ג.

27. עין איה ברכות י"ד ס"י ס"ז.

ס י ם

הגמרא במסכת ברכות²⁸ דורשת על המילים שנאמרו לאברהם
בברית בין הבתרים²⁹: "זאתה תבוא אל אבותיך בשלום".

"אמר ר' אבין הלוי: הנפטר מן המת לא יאמר לו 'לך לשלום' אלא
'לך בשלום' שנאמר: זאתה תבוא אל אבותיך בשלום". על דרשה זו
שבגמרא מביא בעל התורה תמימה בבראשית שם, בשם העין יעקב,
את ההסבר לדרשה זו. לדעתו, "שלום" - משמע שלמות ו"לך לשלום"
- משמע לשלמות העתידה וזה שייך רק בחי דהיינו, שיוסיף לקנות
שלמות, מה שאין כן ב"שלום" - משמע בשלמות, שכבר יש לו וזה
שייך רק במת, שנעשה חופשי מכל ולא יוסיף עוד לקנות שלמות. לכן
כשאומרים 'בשלום' לחי, נחשב לו זאת לקללה, שלא יקנה עוד
שלמות.

ברכת השלום בה מברך אדם מישראל את רעהו יום יום, שעה
שעה, היא ביטוי לכיסופיו הפנימיים, המשתקפים גם בשמה של עיר
הקודש, הנקראת "ירושלם" - עיר השלום. בהבנה זו, ששורש המילה
שלום = שלמות, נוכל ביתר קלות להעלותה "על ראש שמחתנו",
שכן, גם ירושלים אותה אנו מעלים תמיד על ראש שמחתנו נקראת
"שלם"³⁰: "מלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון"
ואונקלוס במקום מתרגם: "מלך שלם - מלכא דירושלם". גם
בתהילים³¹: "יהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" - הכוונה לירושלים.

מצאנו אם כן, שהמילה "שלום" מתארת את הכמיהה לשלמות הן
בזמן שבו החי יכול לרכוש את השלמות והן במקום השלם שהוא
ירושלים ועל כן ערכה של שאילת השלום - רב הוא.

28. ברכות ס"ד עמ' א'.

29. בראשית ט"ו ט"ו.

30. בראשית י"ד י"ח

31. תהילים ע"ו ג'.

ביבליוגרפיה

- הרב יהודה ליוא (מהר"ל), "נתיבות עולם", בני-ברק תש"מ.
חלק א' - נתיב האמת : קצ"ה - ר"ה.
חלק ב' - נתיב השלום : ר"ג - רכ"ה.
הרב יוסף דב הלוי סלובייציק - "בסוד היחיד והיחוד".
נערך ע"י פנחס הכהן פלאי, הוצאת אורות, ירושלים.
הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, מאמר "שלום", נדפס ב"לנתיבות ישראל",
חלק ב', תשמ"ג.
הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, "עין איה", חלק ב', ירושלים תש"ן.
הרב י"ב אפשטיין "מצוות השלום", ניו-יורק תשמ"ו.
חוברת "מחניים" - על השלום במקורות היהדות, חוברת קכ"א, תשכ"ט.
רמב"ם "יד החזקה" - הלכות מלכים.
ר' יצחק מאגריסו, ילקוט מעם לועז על מסכת אבות, הוצאת אור חדש,
ירושלים, תשל"ב.
פרופ' זאב וילנאי, "ירושלים העיר החדשה", הוצאת אחיעבר, ירושלים,
מהדורה ג' תשכ"ז 1967.